

UOT 9(4794)

KOOPERASIYANIN İNKİŞAFININ TARİXİ ƏSASLARI VƏ MƏRHƏLƏLƏRİ

E.İ.Nəbiyeva

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin

Açar sözlər: *kapital, kredit, kooperasiya, istehlak, iqtisadi bazar, ölkə*

Nəzəri baxımdan aparılan araşdırmalar göstərir ki, dünya praktikasında kooperativ hərəkatın yaradılmasının ən başlıca faktoru kimi ideya utopik sosializmdən götürülmüşdür. Daha doğrusu, utopik sosializm ideyası bütövlükdə kooperativlərin yaradılmasında başlıca nəzəri baza kimi çıxış etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, utopik sosializm ideyaları hələ feodalizm cəmiyyətinin dağılmağa başladığı dövrlərdə mövcud olub inkişaf etməyə başlamışdır. Məşhur fransız utopik sosialistləri Anri Klod Sen Simon (1770-1821), Şarl Furiye (1772-1837) və ingilis utopik sosialisti Rober Ouen (1771-1858) kooperativ hərəkatının inkişafında elmi baxımdan geniş töhfələr vermişlər. Sosialistlər içərisində xüsusilə Ş.Furiye və R.Ouen kooperasiya ideyalarının təbliğində kifayət qədər geniş miqyaslı araşdırmalar aparmışdır. R.Ouen kooperasiya ideyasını kommunizmin formalaşmasında həlledici faktor kimi dəyərləndirirdi. Həmin ideyalar sonralar ABŞ-da və İngiltərədə əhalinin xüsusi vəsaitləri əsasında istehsal istehlak cəmiyyətlərinin formalaşmasında geniş miqyasda istifadə edilməyə başladı. Eyni zamanda həmin ideyalar əsasında ilk dəfə adı çəkilən ölkələrdə mənzil kooperativləri, uşaq bağçaları və digər bu kimi ictimai iaşə kooperativlərinin formalaşması özünü göstərməyə başladı. Ümumiyyətlə, kooperativ hərəkat XVII əsrin ikinci yarısından etibarən daha geniş formada təşəkkül tapmağa başlamışdır. Həmin dövrdə kooperativ ideyaları ilk növbədə, mədən sənayeçilərinin birliyi, kустar-kəndli birlikləri və aşağı əmək haqqı səviyyəsinə malik olan qulluqçuların birliyi əsasında yaranmaqda idi. Bu zaman formalaşan kooperativlər eyni zamanda özlərinin iqtisadi maraqlarının birgə müdafiəsini təşkil edirdi. Həmin kooperativləri tam mənası ilə birgə iqtisadi maraqların müdafiəsinin birgə təşkil edilmiş forması kimi də dəyərləndirmək olardı. Onlar əsas etibarilə istismara qarşı etiraz forması nümayiş etdirirdilər. Kooperativ üzvlərinin bu mübarizəsinin başlıca metodu kimi xüsusi təsərrüfat müəssisələri yaradılırdı və həmin müəssisələr bir qayda olaraq, istismara qarşı fəal müqavimət göstərirdi. Kooperativ təsisat formalı ilk istehlak cəmiyyətlərinin vətəni olaraq İngiltərə fərqlənir. Tarixi mənbələr göstərir ki, 1769-cu ildə İngiltərəyə mənsub Şotlandiyada iki nəfərin iştirakı ilə istehlak cə-

miyyəti yaradılmışdı. İki nəfərin təmsil olduğu bu cırtıdan cəmiyyət əsas etibarilə tərəvəz toxumlarının satışını reallaşdırırdı [5]. Sonradan 1777-ci ildə ölkədə Qlavbu şəhəri yaxınlığında daha bir istehlak cəmiyyəti yaradılıb formalaşdı ki, bu da əvvəlki istehlak cəmiyyəti ilə müqayisədə kifayət qədər təkmil xarakterli idi. XIX əsrin əvvəllərində burada yaradılan istehlak cəmiyyətlərinin sayı 500-ü ötdü. Lakin bu irəliləyişlərə baxmayaraq, həmin dövrdə kapitalist müəssisələrinin davamlı iqtisadi təzyiqləri nəticəsində yeni inkişaf pilləsinə qədəm qoyan istehlak cəmiyyətlərinin əksər hissəsi öz fəaliyyətini dayandırmaq məcburiyyətində qaldı. Həmin dövrdə bu təsisatların fəaliyyətlərini dayandırmasının digər məxsusi səbəbləri də var idi. Bunların içərisində ilk növbədə, belə təsərrüfatların idarə edilməsinin qeyri-təkmil xarakteri, təsərrüfat təcrübəsinin zəifliyi və bu sferada hüquqi tənzimlənmənin, daha doğrusu normativ-hüquqi bazanın istisnası olmuşdur. Buna baxmayaraq, sonrakı tarixi mərhələdə kooperativ hərəkatın yeni amplituda dirçəlməsi prosesi vüsətləndi.

Həmin dövrdə xüsusilə zəhmətkeşlərin öz iqtisadi və siyasi hüquqları uğrunda apardıqları gərgin mübarizə nəticə etibarilə kooperativ hərəkatında yeni irəliləyişlərə təkan verdi və bu sferada ilk hüquqi statuslu təsisatlandırma təşəkkül tapdı. Ölkədə Roçdeyl şəhərində 1844-cü ilin oktyabrında 28 sənayeçinin yaratdığı ədalətli Roçdeyl cəmiyyəti adlı istehlak kooperativi təsis edildi. Tarixi baxımdan bu təsisat dünyada ilk kooperativ cəmiyyət nümunəsi kimi ön sırada dayanır. Kooperasiya tarixçiləri də kooperativ təsisatlandırmaları yaranışının ilk olaraq 1844-cü ildə İngiltərədən başladığını əsas götürürlər. Klassik kooperasiya beşiyi Roçdeyl istehlak cəmiyyəti əvvəllər ölkədə mövcud olmuş müvafiq təyinatlı təsisatların fəaliyyət təcrübəsinə istinad edərək yeni özünəməxsus prinsiplər formalaşdırırdı və onları özünün hazırladığı nizamnamədə təsbit edərək möhkəmləndirdi. Bu prinsiplər dünya kooperativ hərəkatı praktikasında və eyniliklə də bu sahədə nəzəri əsasların formalaşmasında mühüm rol oynadı. Roçdeyl cəmiyyətinin prinsipləri lakonik interpretasiyada konkret olaraq aşağıdakıları ehtiva edir:

kooperativ fəaliyyət üçün zəruri olan xüsusi kapitalın kooperativin hər bir üzvünün pay ödənişi formasında formalaşdırılması;

qoyulan hər bir paya görə müəyyən faizlərdə hesablanırdı;

mal göndərənlərdən məhsulların alınması və onların istehlakçılara satışı əsas etibarilə nağd formada həyata keçirilirdi və məhsulların satışında kredit münasibətləri önəmli rol oynayırdı;

əmtəələr əsas etibarilə orta bazar qiymətinə reallaşdırılırdı;

pərakəndə ticarət şəbəkələrində ancaq yüksək keyfiyyətli məhsullar reallaşdırılırdı;

kooperativin mənfəətinin əsas hissəsi kooperativ üzvləri arasında proporsional formada bölüşdürülürdü;

mənfəətin müəyyən hissəsi kooperativ üzvlərinin mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsinə istiqamətlənirdi;

kooperativin idarə edilməsində hər bir kooperativ üzvü bir səsə iştirak edirdi.

Roçdeyl kooperativlərində istifadə edilən prinsiplər sonradan müəyyən dəyişikliklərlə əksər ölkələrdə yaradılan istehlak kooperativlərinin fəaliyyətində geniş şəkildə tətbiq edilirdi. Bunlara xüsusi vəsaitlərin cəlb edilməsi, təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə görə əldə edilən mənfəətin bölüşdürülməsi, ticarətin təşkili, maddi-texniki təchizatın həyata keçirilməsi və digər yeni oriyentasiyalı prinsiplər də əlavə olundu. Bundan başqa, sonralar kooperativlərin idarə edilməsində demokratiya prinsipləri də ön sıraya keçid aldı. Ümumiyyətlə, Roçdeyl kooperativlərində istifadə olunan prinsiplər mahiyyət etibarilə kooperativlərin yeni nəslinin formalaşmasına, yeni kooperativ hərəkatının yaranmasına gətirib çıxartdı ki, bunlar da əsasən istehlak kooperativləri formasında inkişaf tapdı [4]. Tarixin növbəti mərhələlərində bu prinsiplər kooperasiya sferasında normativ-hüquqi bazanın formalaşmasını sürətləndirdi, Avropada və eyni zamanda dünya ölkələrində yaradılan kooperativ təşkilatların fəaliyyətlərində də prioritet təşkil edərək müvafiq təsisatlandırmanın daha da vüsətlənməsinə səbəb oldu. 1852-ci ildə İngiltərədə ilk dəfə olaraq kooperasiya haqqında qanun qəbul edildi. Bunun nəticəsində ölkədə ilk xidmət kooperativləri fəaliyyət göstərməyə başladı, dünyada ilk mənzil kooperasiyasının əsası qoyuldu. Sonradan ölkənin Mançester şəhərində kooperativlərin təşkilatı mərkəzi olan kooperativlər ittifaqı da yaradıldı. 35 Fransada ilk kooperativ cəmiyyət 1848-ci ildə Leon şəhərində fəhlə birlikləri adı altında yaradılmışdı. Həmin kooperativ bilavasitə istehlak cəmiyyəti formasında çıxış edirdi. Fransada istehlakçıların koopera-

tiv hərəkatı 1867-ci ildə qəbul edilmiş kooperasiya haqqında qanunla daha da gücləndi. 1885-ci ildə ölkədə kooperativlər ittifaqı da yaradıldı və sonralar həmin kooperativ ittifaqı istehlak cəmiyyətlərinin milli federasiyası adlandırıldı. 1913-cü ildə isə adı çəkilən kooperativlər Fransada topdansa satış tədarükçülərinin vahid cəmiyyəti formasında fəaliyyət göstərirdi. Bütün bunlara istinadən, Fransa da müəyyən dərəcədə istehlak kooperativlərinin ilkin vətəni olaraq qəbul edilməlidir. İtaliyanı da kooperativlərin klassik yaranış məkanlarından hesab etmək olar. Burada 1864-cü ildə ilk istehlak kooperativləri fəaliyyət göstərməyə başlamışdı. Bununla belə, bu ölkədə kooperativlər yaranana qədər xüsusi ticarət müəssisələri ilə mübarizə aparmaq məqsədilə belə təsisatlanmaya yaxın olan qarşılıqlı yardım cəmiyyətləri də mövcud olmuşdur. Spesifikliyi ilə fərqlənən İtaliya kooperativlərinə müəyyən məxsusi cəhətlər də xasdır. Belə ki, həmin dövrlərdə fəaliyyət göstərən ölkə kooperativlərində bu və ya digər məhsullar orta bazar qiymətindən aşağı qiymətə kreditlə reallaşdırılırdı. Sonralar ölkədə kooperativ təsisatlandırmalar daha da genişləndirildi və 1886-cı ildə İtaliyada milli kooperativ liqası təşkil edildi. Həmin liqa əvvəllər topdansa satış tədarük cəmiyyətləri kimi fəaliyyət göstərirdi [3]. Almaniya kooperativlərinin yaradılması ilk növbədə un, kartof və digər ərzaq məhsullarının əldə edilməsi və tədarükü istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərlə müşayiət olunmuşdu. İlk formal kooperativ kimi 1854-cü ildə Leypsiq şəhərində fəhlə və mədən sənayeçilərinin təsis etdiyi istehlak cəmiyyətlərini göstərmək olar. 1859-cu ildə ölkədə mədən və təsərrüfat cəmiyyətlərinin ittifaqı formalaşdırıldı. İttifaqa ilk növbədə istehlak cəmiyyətləri daxil edildi. Uzun illər keçdikdən sonra 36 həmin istehlak cəmiyyətlərinin bazası əsasında topdantədarükçülər cəmiyyəti yaradıldı. 1869-cu ildə isə ölkədə ilk kredit kooperativləri fəaliyyət göstərməyə başladı. Bundan sonra isə, maddi-texniki təchizat, satış kooperativləri və digər kooperativ formalar genişlənərək inkişaf etdi. XIX əsrin ortalarında Avropanın digər bir ölkəsi Belçikada da istehlak kooperativlərinin təşəkkül tapmışdı. Artıq həmin əsrin 80-ci illərində ölkədə bu hərəkat daha geniş tətbiqini tapdı. Bu illərdə Gent şəhərində kooperativ hərəkatının ölkə üçün spesifik olan istiqaməti formalaşdırıldı ki, bu da Gent şəhərinin adı ilə bağlı olaraq Gent istiqaməti kimi xarakterizə edildi. Belə ki, Belçikada toxuculuq sənayesinin mərkəzi kimi fəaliyyət göstərən Gent şəhərində irəli istehlak cəmiyyəti təşkil edildi ki, həmin təşkilatın bazasında 1900-cü ildə Belçikada kooperativlər ittifaqı və sonralar isə topdan-

satış tədarükçülər cəmiyyəti formalaşdırıldı [6]. Ümumiyyətlə götürüldükdə, XIX əsrin ortalarından etibarən istehlak kooperativləri bütün Avropa ölkələrinin əksəriyyətində geniş şəkildə yaradılmışdı. Bununla belə, kooperasiya ilə bağlı əldə edilən çoxsaylı materialların təhlilinə əsasən qeyd olunmalıdır ki, mərkəzi Avropanın digər ölkələrində də kooperativ sistemlər təşəkkül tapmış və inkişaf etmişdir. Lakin bir sıra ölkələrdə, xüsusən də Macarıstanda, Çexiyada və Slovakiyada müvafiq kəndli təsərrüfatlarının yayılması təcrübəsi o qədər də uzun müddətli olmamış və burada kooperativ münasibətlərin inkişafı nisbi məhdud xarakter daşımışdır. Rəqabət qabiliyyətli kəndli təsərrüfatlarının, o cümlədən istehlak kooperativlərinin formalaşması Bolqarıstan və Rumıniyada da kifayət qədər çətinliklərlə üzləşmişdir ki, bu da həmin təsisatların inkişafında məhdudiyətlərə səbəb olmuşdur. XIX əsrin ortalarında Avropa ilə yanaşı digər ölkələrdə də kooperativ hərəkəti vüsətlənmişdir. ABŞ-da ilk istehlak cəmiyyətləri XIX əsrin 40-cı illərinin sonlarında meydana gəlmişdi. Bu zaman kooperativlər əsas etibarilə tədarükçü klublar adıyla formalaşmağa başlamışlar. Həmin dövrdə ABŞ-da ölkə kooperasiyasının inkişafının başlıca mərkəzi kimi kooperativ liqası fəaliyyət göstərirdi [7]. Kooperativlər Çində də özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olmaqla inkişaf etmişlər. Belə ki, Çinin əksər şəhərlərində və kəndlərində kənd təsərrüfatı və sənaye müəssisələrinin bilavasitə əmtəə iqtisadiyyatının inkişaf qanunauyğunluqlarına tabe etdirilməsi baş vermişdir. Başqa sözlə, Çinin şəhər və kəndlərində daha çox əmtəə iqtisadiyyatının nəticələri özünü kəskin şəkildə göstərmişdir. Bu isə onunla bağlı olmuşdur ki, Çin iqtisadiyyatında bazarın tələblərinə uyğun məhsul istehsalı daha çox geniş yayılmışdır. Nəticə etibarilə belə hal nəinki daxili bazara, eləcə də xarici bazarın tələbatının ödənilməsinə xidmət etmişdir. Çin təcrübəsi göstərir ki, bazar mexanizmi əhalinin tələbatının ödənilməsi baxımından kifayət qədər təkmil və səmərəli xarakter daşımışdır. Ölkə iqtisadiyyatında xüsusilə ərazi və sahə xüsusiyyətləri özünəməxsus səciyyə daşıyır. Belə ki, şəhər iqtisadiyyatında daha çox dövlət müəssisələri hakim mövqə tutur. Kənd təsərrüfatında isə bazarın tələbatına uyğun olaraq özəl sektor daha sürətlə inkişaf etmişdir. Ümumilikdə götürüldükdə, Çində sənaye ilə müqayisədə kənd təsərrüfatı daha çox bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğunlaşdırılmışdır. Daha doğrusu, Çinin şəhərlərində üstün olaraq dövlət müəssisələrinin fəaliyyət göstərdiyini görmək olar. Çinin kənd təsərrüfatında bazar münasibətlərinin üstünlük təşkil etməsinin nəticəsidir ki, mahiyyət etiba-

rilə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları tam iqtisadi müstəqillik əldə etmiş və istehsal etdiyi məhsulları sərbəst şəkildə reallaşdırırlar. Müasir şəraitdə Çin iqtisadiyyatında kooperativ prinsiplərə əsaslanan daha çox qarışıq iqtisadiyyat formalaşmağa başlamışdır. Qarışıq iqtisadiyyat strategiyası özünü daha çox ərzaq kompleksində göstərir. Çin aqrar ərzaq kompleksi daha çox kooperativ prinsiplərə əsaslanan qarışıq iqtisadiyyat formasında inkişaf edir və nəticə etibarilə daxili bazarın tələbatının ödənilməsində yerli istehsalın xüsusi çəkisi yüksəkdir. Bu baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, Çində ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi xüsusi mənbələr hesabına ödənilir. Ümumiyyətlə, Çinin kənd təsərrüfatının təşkilati hüququ baxımından yanaşdıqda kəndlilərin öz vəsaitləri hesabına yaratdıqları kooperativ birliklər daha çox üstünlük təşkil edir ki, kooperativ birliklər də bütövlükdə daxili bazarın tələbatının ödənilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Kooperativ təsisatlandırmanın təşəkkülü və inkişafı sferasında Rusiyanın da məxsusi yeri vardır. Vurğulandığı kimi, bu ölkə həm də kooperasiya sistemində nəzəri və elmi ümümləşdirmələrin önündə addımlamış və indi də özünün bu sahədəki elmi-empirik bazası ilə irəliləməkdədir. Tarixi məlumatlar göstərir ki, burada XIX əsrdə öncə əmək artelləri kimi yaranan istehsal kooperativləri Çar Rusiyasının iqtisadi həyatında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Sonradan bu sferada mühüm inkişaf meyilləri yaranmış və bolşevik inqilabları epoxasında kooperasiya daha çevik bir iqtisadi mexanizmə çevrilmişdir. Bu ölkədə Azərbaycanın da daxil olduğu SSRİ dövlətinin təşəkkülü vaxtında kooperativ hərəkəti yeni oyanış mərhələsinə keçid etmişdir. Ölkədə həyata keçirilən «Yeni İqtisadi Siyasət» strategiyası aqrar, ticari, mənzil və sair bu kimi kooperativ təsisatların inkişafına təkan vermişdir. Bunların içərisində ötən əsrin 60-cı illərinə qədər istehsal təyinatlı mədən kooperativlərini də misal göstərmək olar. Bu məkanda kooperativ təsisatlar istehsal təyinatlılığı kontekstində kənd təsərrüfatı və ya balıqçılıq arteli olan kolxoz (rus: коллективное хозяйство - kollektiv təsərrüfatı) və sırf kooperasiya oriyentasiyalı təsərrüfatlar-koopxozlara (rus: кооперативное хозяйство - kooperativ təsərrüfatı) ayrılmaqla fəaliyyət göstərmişlər. Kolxozlar kənd təsərrüfatı və ya balıqçılıq məhsulunun istehsalı, emalı, satışı və qanunvericiliklə gədağan olunmamış insanların digər birgə fəaliyyətinin könüllülük əsasında birləşməsinə ehtiva etmişdirsə, koopxozlar təsisçiləri və üzvləri yalnız kəndli və ya şəxsi yardımçı təsərrüfatları əhatə edən vətəndaşlar birliyinə əsaslanmışdır. Vurğulanmalıdır ki, kooperasiyanın bu

təssərrüfatçılıq formaları SSRİ-nin süqutuna baxmayaraq, bir sıra MDB dövlətlərində hələ də qalmaqdadır. Azərbaycanda isə ayrıca qanun-vericilik əsasları ilə tənzimlənməyən yeganə kolxoz təsisatlı qurum hazırda İsmayıllı rayonunda mövcuddur. Sovetlər İttifaqında kooperativ hərəkət qeyd olunduğu kimi, məşhur yenidənqurma mərhələsində növbəti inkişaf mərhələsinə keçmişdir. Bir sıra çevik iqtisadi fəal insanlar təşəbbüslərini genişləndirərək, hətta mədən kooperasiyasının belə dirçəldilməsinə nail olmuşlar. Bütün bu hadisələrin normativ hüquqi rəqlamentasiyasını 1988-ci ildə qəbul edilmiş «Kooperasiya qanunu» təmin etmişdi. Bu fəaliyyət strukturunun genişlənməsi qeyri-dövlət sektorunun yaranışına istiqamətlənirdi. Sənaye, tikinti, ictimai işə, məişət-kommunal sferasında və iqtisadiyyatın digər sektorlarında təsisatlanan bu kooperativlər əslində mahiyyətcə şəxsi sahibkarlıq xarakteri daşıyaraq bazar iqtisadiyyatına keçidin indikatorlarını əks etdirirdilər. Belə uğurlu meyil tezliklə bir sıra kooperatorların sürətlə varlanmasına səbəb oldu. Eyni istehsal funksiyalarını yerinə yetirərək bir sıra istiqamətlərdə dövlət sektorundan da çox üstünlük qazanan bu fəaliyyət əhalinin müəyyən hissəsi tərəfindən neqativ qarşılanmaqda idi. Neqativliyin mühüm amili rolunu həmin kooperativlərin kooperasiya prinsiplərini dolğun əks etdirməməsi ifadə edirdi və bu təzahür şəxsi biznesin ictimai qavranılmasına məhdudiyətlər gətirirdi. Buna baxmayaraq, sayı 300 mini aşaraq yeni dövriyyə yığan bu kooperativ hərəkəti böyük bir məkanda kooperasiyanın inkişafının yeni təşəkkül məqamı kimi qiymətləndirilməlidir. XIX əsrin sonlarında kooperativ sistemin mükəmməlləşməsi prosesi nəticəsində kooperasiya daha da fundamentallaşaraq, özünün regional və beynəlxalq təsisatlarını yaratmağa qədəm qoydu. 1895-ci ildə isə dünyanın müxtəlif ölkələrinin kooperativ birlikləri Beynəlxalq Kooperativ Alyansı adlanan global təsisatda birləşmişlər. Bu alyans artıq yaşadığımız dövrdə 210 ölkənin 750 milyondan çox kooperatorlarının simasında 200 beynəlxalq və milli kooperativ təşkilatlarını əhatə edir [2]. Müasir mərhələdə kooperativ hərəkət daha təkmil məzmun daşıyaraq yeni forma və sis-

temdə inkişaf tapır. İndi dünyada kooperativlərin özünəməxsus növ müxtəlifliklərindən biri kimi icarə kooperativləri təşəkkül taparaq inkişaf edir. Hal-hazırda icarə kooperativləri daha çox İtaliyada və Rumıniyada geniş yayılmışdır. Onların inkişaf etdirilməsi mahiyyət etibarilə kəndlilərin təşəbbüskarlıq fəaliyyətlərinin aktivləşdirilməsini və eyni zamanda onların səylərinin birləşdirilməsi hesabına məhsul istehsalının artırılmasını özündə əks etdirir. Böyük Britaniyada isə ölkənin ərzaq bazarında önəmli rol oynayan kəndli kooperativləri daha sürətlə inkişaf edir. Kooperativ sektor İspaniyada, Braziliyada və Çində daha geniş şəkildə inkişaf etməkdədir. O müasir məqamda Qərbi Avropa ölkələrində üstünlük qazanmasa da, özünün ənənəvi amplusunu təkmilləşdirir, təsir imkanlarını genişləndirir. Elmi-texniki tərəqqini, innovasiyaları əks etdirən kooperasiya təsisatları və eyniliklə biznes inkubatorları formalı kooperativlər də bu sferada yeni inkişaf mərhələsini formalaşdırırlar. Hazırda İspaniyada Mandraqon Qrupu adı altında 172 istehsal, istehsal və digər təyinatlı kooperativ birləşdirən «Mandraqon qrupu» fəaliyyət göstərir ki, həmin kooperativin də ümumi fəaliyyət dövriyyəsi 2 mln. ABŞ dollarına yaxındır. «Mandraqon qrupu» əsas etibarilə daxili bazara məişət texnikası, kompüterlər, sənaye avadanlıqları və digər məmulatlar çıxarır ki, bu da nəticə etibarilə İspaniyanın iqtisadiyyatında önəmli rol oynayır [1]. Müasir şəraitdə kooperativlər kreditörün maraqlarının təmin edilməsi ilə bağlı zəruri sığorta və ehtiyat fondları formalaşdırırlar. Sığorta və ehtiyat fondları nəticə etibarilə kooperativlərin üzvləşdikləri arzuolunmaz problemlərin, yəni kreditlərin qaytarılması ilə bağlı yaranan problemlərin qarşısının alınması məqsədilə istifadə edilir. Bütün bunlardan çıxış edərək isə qarşılıqlı yardım, demokratiya, ümumi yığıncaqda qərar qəbul etmədə bir insan bir səs təminatlı - bərabərlik, sosial məsuliyyət və digər bu kimi prinsip və dəyərləri özündə birləşdirən kooperativ hərəkəti keçirdiyi tarixi inkişaf yolunda daim öz məramına səlaf çıxaraq labüd struktur təbəddülatlarına uğrayır və özünün sistem və formasını təkmilləşdirərək irəliləyir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov A.F. Sosial bazar iqtisadiyyatı. Bakı: «Elm və həyat», 1998, 32 s.
2. Axundov M.Ə. Müəsisənin iqtisadiyyatı. Bakı: Azərneşr, 2002, 40 s.
3. Allahverdiyev H., Qafarov K., Əhmədov Ə. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı: 2002, 29 s.
4. Əlirzayev Ə.Q. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin normativ əsasları və metodologiyası. Bakı: Diplomat, 1996, 11 s.

5. Əliyev A.Ə., Şəkərəliyev A.Ş. Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti. Bakı: 2002, 44 s.
6. Niftullayev V.M. Sahibkarlığın əsasları. Bakı: 2002, 61 s.
7. Novruzov N., Hüseynov X. Maliyyə. Bakı: Kooperasiya, 2007, 64 s.

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: *капитал, кредит, кооперация, потребление, экономический рынок*

Задачи, стоящие перед кооперативной системой в современном мире, не являются незначительными. Таким образом, по сравнению с частным сектором, коллективные предприятия и кооперативы еще не смогли получить такой большой вес в экономике развитых стран. Нехватка финансовых и финансовых ресурсов в некоторых случаях приводит к нехватке средств для кооперативов. Эти кооперативы, как правило, осуществляют посредническую деятельность.

SUMMARY

Key words: *capital, credit, cooperation, consumption, economic market, country*

The challenges facing the cooperative system in the modern world are not insignificant. Thus, in comparison with the private sector, collective enterprises and cooperatives have not yet been able to get such a big weight in the economies of developed countries. Lack of financial and financial resources in some cases leads to a lack of funds for cooperatives. These cooperatives, as a rule, carry out intermediary activities.